
SİYASETNAMELERİMİZDE ÇİZİLEN “DEVLET ADAMI” PORTRESİNİN TEMEL ÖZELLİKLERİ

Doç.Dr.Nevin Güngör ERGAN

Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü.

ÖZET

Siyasetnameler daha iyi bir devlet yönetiminin sağlanması için devlet adamlarına, yöneticilere öğüt veren eserlerdir. Nasihatnameler de siyasetnamelerin içinde veya onların bir kolu olarak incelenebilir.

Platon'un devlet adlı eseri Batı'da olduğu gibi Doğu'da yazılan siyasetnameleri de etkilemiştir.

Bu çalışmada başlıca dört düşünürün devlet yönetimi konusunda devlet adamlarına tavsiyeleri üzerinde durulmuştur: 1) Yusuf Has Hacı. Eseri: Kutadgu Bilig, 2) Nizamülmülk. Eseri: Siyasetname, 3) Koçi Bey. Eseri: Koçi Bey Risalesi, 4) Defterdar Sarı Mehmet Paşa. Eseri: Devlet Adamlarına Öğütler. Çalışma sonucu devlet adamlarının, yöneticilerin sahip olmaları gereken şu özellikler tespit edilmiştir: Devlet adamı adil, bilge, ölçülü, akıllı, tevazu sahibi, cömert, dürüst, zulmü önleyen, danışarak karar veren ve liyakati esas alan bir yöneticidir.

Anahtar Kelimeler:

Siyasetname, nasihatname, devlet adamı.

GİRİŞ

Sosyolojik açıdan baktığımızda "devlet" milletin örgütlenmiş siyasi mekanizmasıdır. Dolayısıyla devlet idaresi toplumun bütün fertlerini ilgilendiren bir konudur.

Bu bağlamda "Daha iyi bir devlet idaresi nasıl olabilir?" sorusu çok eskiden beri sorulmuş; filozoflar, bilim ve devlet adamları bu konuda ayrıntılı eserler ortaya koymuşlardır.

Hangi çeşit yönetim sisteminde olursa olsun, devletin etkinliğinde, milletin refah ve huzurunda şüphesiz devlet adamlarının belirleyici rolleri vardır. Ziya Gökalp ve Prens Sabahaddin'den sonra Türk sosyoloji hayatında yer alan ve kısa süren yaşamında "büyük adamlar" konusunda da orijinal görüşler ortaya koyan Mehmet İzzet, sanayi sonrası toplumda demokrasi, feminizm, sosyalizm gibi cereyanların büyük adamın büyüklüğüyle ve karizmasıyla oynanmasına yol açtığını belirtmiştir (İzzet 1339: 91-102). Bugünkü demokrasilerde ve bilgi toplumunda "dördüncü kuvvet" olarak nitelenen "medya" da bu süreci hızlandırmakta, "reyting artırma" amacıyla topluma kötü örnek olabilecek kişileri dakikalarca konuşturan sunucular, "çok sınırlı vaktimiz var efendim, kusura bakmayın sözünüzü keseceğim" deyip, cümlesini bitirmeden bir siyasetçiye ekrandan çekebilmektedirler. Sonuçta, "toplum-devlet-siyasetçi" etkileşimi çerçevesinde birçok faktörün etkisiyle çok az sayıda "siyaset adamı" "devlet adamı" seviyesine çıkabilmektedir.

Bu çalışmada "devlet adamı" kavramı ile; ele aldığımız siyasetname ve nasihatnamelerde hitabedilen hükümdar, veziriazam, vezirler, defterdar, serasker, serdar gibi, günümüz Türkiye'sinde Cumhurbaşkanı, Başbakan, bakanlar, milletvekilleri, başkomutan ve kumandanlara... tekabül eden, üst düzeyde yöneticilik hizmeti veren devlet görevlilerinin kastedildiği düşünülebilir.

"Siyaset, Arapça sözlüklerdeki anlamıyla, bir nesneyi dikkatle gözetmektir. Vali ve hakim olmak, halkı gözeterek yönetmek, bu yolda gereken tedbirleri almak anlamları bu esastan çıkmıştır. Daha sonraları "hükümet işleri", "politika", "dip-

lomasi" yerinde kullanılmıştır" (Levend 1963: 167).

"Siyasetname", siyasetle, devlet yönetimiyle ilgili eser demektir. Siyasetnameler, esas konu olarak devlet yönetimini konu aldığına, ilk ve orta çağlarda bütün güç ve yetki de Tanrı'nın yeryüzündeki gölgesi olan hükümdarda bulunduğuna göre, bunlar daha çok hükümdarlar için kaleme alınmış eserlerdir (Levend 1963: 168).

Siyasetnameler; 1) Hükümdarda ve devlet adamlarında bulunması gereken özellikler hakkındaki tespitleri, 2) Devlet yönetiminin şartlarını ve esaslarını irdelemeleri, 3) Çağlarının toplumsal hayatını ve kurumlarını, sosyal değerlerini ortaya koymaları, 4) Ele aldıkları sosyal yapı ve problemlere eleştirel bir yaklaşımla eğilip çözüm önerileri getirmeleri, 5) Hükümdarların ve devlet adamlarının sahip olmaları gereken özellikleri belirlerken ve sosyal yapıdaki problemlere çözüm önerileri getirirken, ortaya koydukları sosyal değerler ve ilkelerle bugüne de ışık tutmaları... açılarından sosyolojik alanda da önemli eserlerdir.

Nitekim Ziyaeddin F. Fındıkoğlu Türkiye'de sosyolojinin tarihi gelişim aşamalarını belirlerken XVI. Yüzyıldan XIX. Yüzyıla kadarki gelişmelerin başlıca iki yön takibettiğini belirtir:

1) Siyasetnamecilik, 2) Tarihçilik ve Vak'anüvişçilik (Fındıkoğlu 1958: 140).

Siyasetnameler, esas karakter bakımından ahlaki eserler arasında yer alır. İlk ve orta çağlarda ahlakın temeli din olduğuna göre, siyasetnameler dini esaslara dayanır. Kur'an'dan ve hadislerden deliller getirilir, tarihten örnekler verilir. Geçmişteki olaylar, adil ve zalim hükümdarlarla devlet ve din adamlarının bu konudaki tutumlarını belirten hikayeler ve fıkralar anlatılır (Levend 1963: 171).

Batıda kral ve hükümdarların "başucu kitapları" olmuş olan Thomas Morus'un Ütopya'sı, T. Campanella'nın "Güneş Sitesi", Machiavelli'nin "Prens"i gibi eserlerin ilk örneği Platon'un "Politeia (Devlet)" adlı eseridir. Devlet önce VI. Yüzyılda Pehlevi ve Süryani diline, VII. Yüzyılda Arapça'ya çevrilerek, Doğu'da kaleme alınacak ilk siyasetnameleri de etkilemiştir. Hatta, Yusuf Has Hacıp'ten bir yüzyıl önce aynı çevrede yaşa-

yan ve Kutadgu Bilig üzerinde büyük etkisi bulunan Farabi "Medinet'ül Fazıla"sını yazarken elinin altında Platon'un Devlet'inin arapça çevirisi bulunmaktadır. Görülüyor ki, Doğu'da ve Batı'da ünlü olan siyaset kitaplarının ilk kaynağı ve örneği, "Devlet" kavramını ilk defa olarak ayrıntılı bir şekilde ele alan Platon'un Devlet'i olmuştur (Ars-İlan 1987: 10).

A.S. Levend'e göre devlet kavramını ele alarak, en iyi devlet şeklini araştıran Eflatun(Platon) ile Aristo'dur. Platon'un bu konudaki diyalogları ile Aristo'nun eserleri, eski Yunanistan'daki devlet şekilleri ve hükümet sistemleri gözönünde tutularak kaleme alınmıştır (Levend 1963: 173).

Platon'a göre toplumda yöneten ve yönetilen olmak üzere iki kesim vardır. Bilgili, adaletli ve erdemli kişiler yönetimi ele almalı veya yönetene yardım etmelidirler. Bunlar yönetilene de yol gösterirler; onları yatıştırıp taşkınlıktan korurlar. Bilgi iyi eğitimle elde edilir. Adalet, kendine teslim edilen emaneti korumak, nefesine hakim olmak, düzenle çalışmaktır. Erdem ruh sağlığı ve güzelliğidir. Kötülük ise ruhun hastalığı ve çirkinliğidir (Levend 1963: 173).

Platon'un fikirleri şu şekilde özetlenebilir: Ya hükümdarlar filozof, ya filozoflar hükümdar olmalıdır; böyle olmazsa devlet ve insanlık için mutluluk beklenemez. Yöneten, kendi işine geleni değil, yönettiği halkın yararını gözetmeli ve onun işine geleni yapmalıdır (Levend 1963: 174).

Aristo da, en iyinin, erdemce en üstün olanın, kendi çıkarını düşünmeden, bütünün iyiliği uğrunda çalışanın egemenliği esasını kabul etmektedir. Aristo'ya göre devlet, topluluğun en yüksek ve siyasal şeklidir (Levend 1963: 174).

Doğuda ve batıda siyasetname türünde birçok eser yazılmıştır. Bursalı Mehmet Tahir "Siyasete Müteallik Asar-ı İslamiyye"(1332) adlı eserinde siyasete ait 172 adet İslami eser tespit etmiştir. "Eflatun ve Aristo'nun fikirleri İslam filozoflarına başlıca kaynak olmuştur. Bu iki filozofun eserleri daha önce Arapça'ya çevrilmiş olmakla birlikte, devlet kavramını ele alarak Eflatun ve Aristo'nun bu konudaki fikirlerini uzlaştırmaya çalışan, kendi düşüncelerini de ekleyerek akli ve mantiki so-

nuçlara bağlayan ilk filozof Farabi' ...dir" (Levend 1963: 176).

Farabi de Eflatun gibi kusursuz bir devlet kavramı üzerinde durur. İnsanlar çeşitli ihtiyaçlarla birleşmişler, sonunda birer başkanın yönetimi altında devletler kurmuşlardır. Bütün yetki başkanın elindedir. Başkan adil, şefkatli ve merhametli oldukça, devlet işleri yürür ve insanlar rahat yaşar. Yönetilenle yöneten arasındaki uyum, topluluğun mutluluğudur. Böylece herkes kendi işinde çalışır, görevini başarır, toplum da mutluluğa kavuşur. Bunun içindir ki, devlet başkanının bütün iyi vasıfları ve erdemleri kendinde toplamış olması gerekir. (Farabi 1990: 79-81).

Farabi'ye göre devlet başkanı şu özellikleri taşımalıdır: 1) Sağlığı yerinde olmalı, 2) Anlayışlı olmalı, 3) Hafızası kuvvetli olmalı, 4) Zeki ve uyanık olmalı, 5) Güzel konuşabilmeli, 6) Öğretmeyi ve öğrenmeyi sevmeli, 7) Yemeye, içmeye ve kadına düşkün olmamalı, oyundan (kumardan) sakınmalı, 8) Doğruluğu ve doğruları sevmeli, yalancılardan nefret etmeli, 9) Cömert olmalı, 10) Adaleti ve adil olanları sevmeli, zulümden ve zalimlerden nefret etmeli, 11) Yumuşak huylu olmalı, 12) Büyük bir azim ve irade sahibi olmalı ki, gerekli bulduğu şeyleri gerçekleştirme hususunda cesaret gösterebilir, korkak veya yumuşak olmasın (Farabi 1990: 87-89).

Siyasetnamelerin içinde incelenebilen, fakat bazı önemli farkları dolayısıyla ayrı bir tür olarak da ele alınabilen "Nasihatnameler", özellikle Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başladığı, devlet işlerinin ve kurumlarının bozulduğu, sosyal değerlerin ve kuralların etkinliğini yitirdiği bir toplum yapısının yeniden düzenlenmesi için tespit ve teklifler getiren öğüt kitaplarıdır. Devlet adamlarıyla bazı düşünürler tarafından yazılan bu eserler belirli bir dönemde ve toplumda ortaya çıkan olaylara dayanırlar, ülkenin belli başlı problemleri ve çözüm yolları üzerinde dururlar. Burada amaç, Osmanlı İmparatorluğu'nun ve padişahın korunması, ülkenin kalkınması ve tekrar eski zafer günlerine dönülmesidir. Yer yer aynı özellikleri taşımalarına rağmen siyasetnamelerle nasihatnameler arasındaki temel fark; genellikle siyaset-

namelerde zaman ve mekandan bağımsız olarak devletin işleyişi ve devlet adamlarının yapmaları gerekenlerle ilgili temel ve genel prensiplerin işlenmesi, nasihatnamelerde ise Osmanlı İmparatorluğu'nun belirli bir dönemdeki somut sosyal problemleriyle bunların çözüm yolları üzerinde durulmasıdır.

Biz bu çalışmamızda ikisi genel anlamda siyasetname, ikisi nasihatname (risale, layiha, ıslahat kitabı) olarak adlandırılabilir başlıca dört esere dayanarak, arzulanan "devlet adamı" tipinin özelliklerini vermeye çalışacağız. Bunlardan Yusuf Has Hacıp'in Kutadgu Bilig adlı eseri Karahanlılar devrine, Nizamülmülk'ün Siyasetname'si Selçuklular devrine ait siyasetnamelerdir. Koçi Bey'in Risale'si ile Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın Nesayih'ül Vüzera ve'l Ümera (Kitab-ı Güldeste) adlı eserleri de, Osmanlı'nın gerilediği döneme ait toplum yapısı ve problemleriyle ilgili tespit ve tekliflerde bulunan nasihatnameler olarak seçilmiştir. İlgili konu ve başlıklar altında düşünürlerin görüşleri ardarda verilirken, yaşadıkları tarih esas alınarak sıralama yapılmıştır. Düşünürlerin fikirlerinin belirtilmesinde üslupları da etkili olduğundan konu ile ilgili alıntılar mümkün olduğunca "doğrudan alıntı" tekniğiyle verilmiştir.

ÇALIŞMADA İNCELENEN DÜŞÜNÜRLER VE ESERLERİ HAKKINDA TEMEL BİLGİLER

Yusuf Has Hacıp: Kutadgu Bilig

Reşit R. Arat'a göre Yusuf Has Hacıp'in hayatı hakkında bildiklerimiz Kutadgu Bilig'i okuyuculara takdim etmek amacıyla sonradan eklenmiş olan manzum ve mensur mukaddimelerde verilen bilgilere dayanmaktadır. Bunlardan anlaşıldığına göre şair Balasagun'da doğmuştur. Asil bir aileye mensup olup, ilmi, faziletleri, züht ve takvası ile toplumu içerisinde en yüksek hürmet mertebesine ermiş bir kişidir. Eserini Balasagun'da yazmaya başlamış, sonra Kaşgar'a giderek, orada tamamlamış ve Tavgaç Kara Buğra Hanlar Hanı'na sunmuştur. Hükümdar, şairin kalem gücünü takdir ederek ona iltifat etmiş ve yanına alarak, ona

"Has Hacıp" ünvanını vermiştir. Bundan dolayı adı Yusuf Has Hacıp veya Yusuf Uluğ Has Hacıp diye meşhur olmuştur (Arat 1991: XXII).

Üzerinde on sekiz ay uğraştığı eserini 462 (1069/1070)'de tamamladığına ve yazmaya başladığı vakit elli yaşlarında bulunduğu bakılırsa, Yusuf Has Hacıp 410 (1019) yılı civarında doğmuş olmalıdır. Ölümü hakkında bilgimiz yoktur. Eserin ilave kısmında, kendisinden bahsederken, ihtiyarladığını, hayatını insanlara hizmetle geçirerek, Tanrı'ya ibadette geç kaldığını söylemesinden, oldukça uzun yaşamış olduğu düşünülebilir (Arat 1991: XXIII).

Arat'a göre Yusuf Has Hacıp devrinin en geniş anlamda bir alim ve düşünürüdür, aynı zamanda şair ve devlet adamıdır. Türklerin sosyal teşkilatını yakından bilmektedir. Gençliğinden beri Türk devlet teşkilatı içinde önemli vazifeler görmüş ve belki de ölünceye kadar aynı teşkilat içinde çalışmaya devam etmiştir. Arapça ve Farsça bildiği ve İslam dünyası ile ilgili ilim ve edebiyatları takip etmiş olduğu eserinin incelenmesinden kolaylıkla anlaşılabilir (Arat 1991: XXI, XXII, XXIV).

Kutadgu Bilig'de tasvir edilen hayat ile idealize edilmiş olan şahısların şairin kendi devrinden evvelki bir zamana ait olduğu açıkça bellidir. Yusuf Has Hacıp bu şekilde ideal fertlerden teşekkül eden toplum ve devleti gözönünde canlandırdıktan sonra, kendi devrinden acı acı şikayet etmekte ve eserinde büyük bir meziyet olarak gösterdiği hareket ve düşüncelerin artık kalmadığını söylemektedir. (Bkz., Beyit: 6427-6528). Eserin kaleme alınmasında asıl amacın insanları düşünürün tasavvur ettiği ideal bir hayata kavuşturmak olduğu açıktır (Arat 1991: XXIV).

Türkçe'ye "İktidara Ulaştıran Bilgi" ya da "Devlet Yönetme Bilgisi" olarak çevrilebilen Kutadgu Bilig isminden de anlaşıldığı gibi, insana her iki dünyada, tam manası ile, kutlu olmak için lazım olan yolu göstermek amacıyla kaleme alınmış bir eserdir. Birbiri ile çok sıkı bağlı olan fert, toplum ve devlet hayatının ideal bir şekilde düzenlenmesi için gerekli olan zihniyet, bilgi ve erdem(fazilet)lerin neler olduğu ve bunların ne şekilde elde edileceği ve nasıl kullanılacağı üzerin-

de duran düşünür, bununla kendi devrinde gündelik hayatın üstüne yükselenlerin düşüncelerine tercüman olmuştur. O sadece bir nasihat kitabı değildir. Yusuf Has Hacıp bu eseri ile insan hayatının manasını tahlil ve onun toplum ve dolayısıyla devlet içindeki vazifesini tayin eden bir felsefe, bir hayat felsefesi sistemi kurmuştur (Arat 1991: XXV).

Yusuf Has Hacıp'in içinde yaşadığı Karahanlılar Devleti, Orta Asya'da kurulan ilk müslüman Türk devleti olmuştur. Karahanlılar, bir kültür ve uygarlık değişimi döneminde, çok önemli bir geçiş ve basamak rolü oynamışlardır

Yusuf Has Hacıp yeni bir din ve uygarlık değiştirmiş bir topluma, yeni ahlaki ve siyasi hedefler gösteriyor, alt-üst olan değerleri yeni bir düzen ve sisteme bağlamak istiyordu. Bu bakımdan, Kutadgu Bilig, yeni bir dini kitleler halinde kabul eden; tarihi kaderine yeni bir yön veren; yepyeni bir kültür ve uygarlık çevresine giren bir milletin, şiddetle sarsılan eski ve geleneksel değer yargılarını yeni sentezlere kavuşturmak endişesini yansıtmaya açısından da çok önemlidir (Arslan 1987: 14, 23).

Mansıp sahiplerinde ve özellikle devlet başkanlarında bulunması gerekli olan vasıflarda, Yusuf Has Hacıp ile İslam aleminin ilk ve büyük filozofu Farabi (Ölümü: 950) arasında çok sıkı bir yakınlık vardır.... Düşünürün soydaş ve vatandaşı olan Farabi'nin eserlerini incelemiş ve herkesten daha iyi anlamış olduğunu kabul etmek mümkündür (Arat 1991: XXII).

Nizamülmülk (1018-1092) : Siyasetname (Siye-ru'l-Mülük)

Nizamülmülk, Hasan b. Ali b. İshak Tusi, 10 Nisan 1018'de Tus'da doğmuştur. İyi bir tahsilden sonra Gazne Devleti'ne bağlı Horasan genel valisi Ebu'l Fazl Suri'nin maiyetinde idarecilik hayatına başlamış, 1040 Dandanakan Savaşı'ndan sonra Gazne'ye gitmişse de tekrar Horasan'a dönerek Selçukluların hizmetine girmiştir. Alparslan'ın Selçuklu sultanı olmasıyla 1064 yılında vezirliğe getirilmiştir. Kendisine Halife Kaim bi-Emrillah tarafından Nizamül-mülk ve Kıvamud-

devle lakapları verilmiştir (Bayburtlugil 1981: 13).

Nizamülmülk 1064-1092 yıllarında Alparslan ve Melikşah'ın vezirliğini yapmış; kurduğu idari teşkilatla devletin sağlam temeller üzerine oturmasını sağlamıştır. Savaş alanlarında da Malazgirt hariç, sultanların yanında yer alarak, Selçukluların bütün fütuhatında payı olmuştur (Bayburtlugil 1981: 13).

Siyasetname veya Siyerü'l- Müluk adlı ünlü eserini meliklerin, emirlerin, vezirlerin, kadıların, hatip ve benzeri idarecilerin siyaset, ahlak ve davranışlarını düzenlemek için Sultan Melikşah'ın tavsiyesi üzerine yazmıştır. Sade, sağlam ve güzel bir Farsça ile yazılan bu eser; aynı zamanda Sinbad, Mazdek, Batniler, Huremiler gibi batıl mezhepler için de tarihi yönden önemlidir (Bayburtlugil 1981: 14-15).

Eser, sultanların ve büyüklerin hayatlarına ait çok az bilinen hikaye ve haberlerden meydana gelmiştir. Nizamülmülk bu hususu kendi ifadesiyle şöyle dile getirir: "Bendeniz Hasan bu hususta bildiğimi, gördüğümü, zamanla edindiğim tecrübeleri, üstadlardan öğrendiklerimi padişahımız için açıklayıp, bu kitapta fihristle her konuyu ihtiva ettiği mana ile isimlendirerek 51 fasla ayırdım. Okuyanların sıkılmaması ve insanın hoşuna gitmesi için, her faslin gerekli yerlerinde hadisler, Kur'an ayetleri, seçkin sözler, zamanın büyüklerinin konuşmalarını ve hikayeler anlattım...."(Nizamülmülk 1981: 26).

Siyasetname, geçmişteki iyi ve kötü idarecilerin icraatını belirtmek üzere naklettiği, Sasaniler, Hulefay-ı Raşidin, Emeviler, Abbasiler, Saffariler, Buveyhiler, Karahanlılar, Samanoğulları ve Gazneliler gibi Selçuklu İmparatorluğu'ndan önceki hükümetlere dair fıkralarıyla bol tarihi malzeme sağlamakta; aynı zamanda bunlarla Selçuklu Devleti'nin idari, askeri teşkilatı ve mali, hukuki durumu arasında yaptığı mukayeselerle Sultan Melikşah devri Büyük Selçuklu İmparatorluğu'nun sosyal bünyesini açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Eserde bütün Ortaçağ Türk-İslam toplumlarında hakim olan anlayışlar, inançlar, dini, fikri akımlarla, sarayın, ordunun, halkın durumu ve

bunların karşılıklı ilişkileri hakkında çok zengin malzeme mevcuttur (Kafesoğlu 1955: 231-232).

Kafesoğlu'na göre, Siyasetname Vezirin ölümünden en çok bir yıl önce yazılmış (1091) tır. Yine bütün metinlerden anlaşılıyor ki, Nizamülmülk eserin müsvetelerini giderken müstensihe vermiş ve Bağdat'a giderken yolda öldürülmüştür. Beraber gittikleri Sultan Melikşah da Bağdat'da ölmüş olup, tekrar İsfahan'a dönemediği için Ve-zir'in eserinden haberdar olamamıştır (Kafesoğlu 1955: 236).

Koçi Bey (Ölümü: 1648) : Koçi Bey Risalesi

Koçi Bey'in asıl adı Mustafa olup kendisi Arnavut asıllı bir devşirmedir. Görüseli Koçi Bey Enderun'da eğitim görmüş ve IV. Murat (slt: 1623-1640)'a musahiplik yapmıştır. Muhtemelen 1648'de ölmüştür (Öz 1997: 24).

Danışman'a göre "Koçi Bey Risalesi'nin, bilhassa IV. Murat'ın icraatı üzerinde birinci derecede amil olduğunu söylemek mümkündür. Denilebilir ki, köklü ıslahata girişmek fikri Sultan Murat'a, bir dereceye kadar Koçi Bey Risalesi'nden sonra gelmiştir" (Danışman 1985: 23).

Mehmet Öz'e göre Osmanlı gelenekçi ıslahat projelerinin en tipik ve en tanınan örneği hiç şüphesiz Koçi Bey'in yazdığı telhislerden oluşan Risale'dir. Koçi Bey Risalesi'nin IV. Murat'ın gelenekçi ıslahat programında ne derece rol oynadığı tartışılabilir, fakat dönemin zihniyetini anlamak açısından önemi açıktır. Risalede önce işlerin yolunda gittiği İmparatorluğun "altın çağı"nın tasviri yapılır; sonra bu düzenin nasıl ve niçin bozulduğu açıklanır, nihayet yapılması gereken ıslahatın esasları belirlenir (Öz 1997: 24).

Koçi Bey'in ideal düzeni, padişahın idare işleriyle bizzat ilgilenmesi, devlet görevlilerinin azl korkusundan uzak tutulması, kul ve tumar sistemlerinin tavizsiz bir şekilde uygulanması ve bu çerçevede erkan-ı erbaa yani dört sınıfın (askerî, ulema, tüccar-esnaf ve reâya) dengeli biraradalığını temel alan toplum düzeninin devam ettirilmesi esaslarına dayanmaktadır (Öz 1997: 73).

Koçi Bey bozulmanın ortaya çıkışını Kanuni devrine kadar götürür; sebepsiz yere görevlilerin

azledilmesi, tumar ve zeamet sisteminin bozulması, ulemanın bozulması, rüşvet, işlerin ehline verilmemesi gibi sebeplere dayandırır.

Koçi Bey'in ıslahat teklifleri idari niteliktedir ve uygulanmalarında cebr unsuru ön plandadır. Mesela kulların itaat altına alınmasından bahsederken, "İnsanoğlu, kahr ile zaptolunur. Yumuşaklıkla olmaz" (Koçi Bey 1985: 73) demektedir. "Koçi Bey'in Kanun-ı Kadim'e aykırı uygulamaların mümkün mertebe kaldırılması, mansıpların hak sahiplerine tevcihi ve veziriazamın müstakil olması gibi esaslara dayanan gelenekçi ve idari niteliği ağır basan bir ıslahata taraftar olduğu anlaşılmaktadır"(Öz 1997: 76).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa (Ölümü: 1717) : Nesayihü'l Vüzera ve'l Ümera (Kitab-ı Güldeste)

Sarı Mehmet Paşa İstanbul'da doğmuş ve 1671'de tahminen 12-15 yaşlarında iken defterdarlığın en önemli şubelerinden biri olan Ruzname-i evvel dairesine girmiş ve zamanla yükselerek 1702 yılında defterdarlık makamına getirilmiştir. Daha sonra, Selanik valiliği sırasında emirlere aykırı davranışlarda bulunduğu gerekçesiyle bütün malları müsadere edilerek Adalar Denizi kıyısındaki Kavala Kalesine hapsedilen Paşa, 1717'de idam edilmiştir (Öz 1997: 29).

Türkçeye "Devlet Adamlarına Öğütler" adıyla çevrilen "Nesayihü'l- Vüzera ve'l- Ümera" veya "Kitab-ı Güldeste" adlı kitabı muhtemelen 1714-1717 yıllarında yazılmış; Sultan II. Mustafa (slt: 1695-1703) veya III. Ahmed'e (slt: 1703-1730) sunulmuştur. Kendinden önce bu konuda yazılan eserlerden, özellikle Lütfü Paşa'nın Asaf-name'sinden yararlanmıştır (Uğur 1987: 93).

Defterdar Mehmet Paşa imparatorluğun gerileme döneminin başlangıcında çevresinde gördüklerini eleştirmek için sesini yükselttiği zaman, Osmanlı Devleti'nin en parlak dönemindeki kudretli bünyesini düşünmekteydi. Eleştirdiği şey sistem değil, onun yönetiliş tarzıdır. Kendi zamanının şartlarını hemen hemen 200 yıl öncesiyle karşılaştırmıştır. Devlet yönetiminde görev alacaklarda zeka, bilgi, namusluluk ve tecrübenin temel nitelikler olduğunu belirtmiştir. "Memleketteki

bütün servetin ve kuvvetin kaynağı olan tebaaya zulüm edilmesine mani olacak her türlü gayretin gösterilmesi, vergi ödeyen halkın korunup gözetilmesi" öğütleri eserinin ruhunu teşkil etmektedir. Kafasında daima Kanuni Sultan Süleyman'ın muhteşem zamanı vardır. Bu dönemi, sonraki dönemlerle yaptığı karşılaştırmalarda bir ölçü olarak kullanmaktadır (Uğural 1992: XI-XIII).

Defterdar, kendisinden önce aynı vadede kalem oynatanların eserlerinden büyük ölçüde yararlanarak ve kendi şahsi tecrübelerini de devreye sokarak yazdığı eserinde, kanun-ı kadim'e aykırı her türlü yeni uygulama (bid'at)ların ortadan kaldırılması, rüşvetin önlenmesi, mansıpların ehil kişilere verilmesi, halka adil davranılması, veziriazamın müstakil ve azl korkusundan uzak bulunması v.b. hususların "nizam-ı alem" in ihyasında hayati önemi haiz olduklarını vurgulamaktadır (Öz 1997: 97).

DEVLET ADAMLARININ SAHİP OLMALARI GEREKEN ÖZELLİKLER

Burada önem sırasına göre her dört eserde de vurgulanan özelliklerden, daha az vurgulananlara doğru bir yol takip edilecektir.

Ele aldığımız dört düşünür de iyi bir eğitim görmüş ve devletin çeşitli kademelerinde üst düzeyde görevlerde bulunmuş şahsiyetlerdir. Dolayısıyla, her birinin karşılaştıkları olayları, eğitimlerinin, entelektüel hayatlarının ve tecrübelerinin kendilerine kazandırdığı bakış açısıyla değerlendirmeleri tabiidir. Yusuf Has Hacıp ve Nizamülmülk ünlü eserleriyle tasavvur ettikleri ideal devlet için bir ideal devlet adamının portresini çizerlerken; Koçi Bey ile Defterdar Mehmet Paşa imparatorluğun bozulma döneminde yaşadıklarından, bu çöküşü durdurmak ve imparatorluğu tekrar altın çağına döndürmek amacıyla yöneticilerde gerekli gördükleri değer ve davranışları vurgularlar.

Adalet

Platon (Eflatun)'un devletinde temel er-

dem(fazilet) olarak devletin esasını teşkil eden adalet (Eflatun 1975: 29), Türk töresinin değişmeyen temel prensibi (Kafesoğlu 1994: 235) olarak siyasetnamelerimizde de ortaya çıkmaktadır.

"İnalıcık'ın isabetle belirttiği üzere, Osmanlı hükümdarının mutlak kudreti, 'Hükümdar askersiz kuvvet sahibi olamaz; parasız asker olmaz; tebanın refahı olmadan para olmaz ve adalet olmadan halk müreffeh olamaz' şeklindeki eski doğu vecizesinde ilave destek buluyordu. Kelile ve Dimne'nin Arapça'ya çevrilmesinden sonra İslami dönem siyasetnamelerinde de görülen bu formül daire-i adliye olarak adlandırılmaktadır"(Öz 1997: 51). Bu bağlamda iktidar ile adalet arasında karşılıklı bir bağımlılık mevcuttu ve iktidarın keyfi bir şekilde kullanılması gayrimeşru addedilirdi (Öz 1997: 51).

İktidar ile adalet arasında karşılıklı bir bağımlılık ilişkisi gösteren bu formül Yusuf Has Hacıp, Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa'da benzer ifadelerle yer almıştır.

Yusuf Has Hacıp hükümdarın adil olması gereğini şu beyitlerle vurgular (Yusuf Has Hacıp 1991:112,113,163): "Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan, adaletten ayrılma ve halk üzerinden zulmü kaldır"(B. 1435). "Adaletle iş gör, buna gayret et; hiçbir zaman zulüm etme; Tanrıya kulluk et ve onun kapısına yüz sür"(B.1451). "Bey bilgili, akıllı ve adil olmalı; şöhretinin yayılması için de cesur ve tedbirli olmalıdır"(B.2168).

Yusuf Has Hacıp'in eserinde adalet dairesi şu ifadelerle dile getirilmektedir (Yusuf Has Hacıp 1991: 155): "Memleket tutmak için, çok asker ve ordu lazımdır; askeri beslemek için de çok mal ve servete ihtiyaç vardır. Bu malı elde etmek için, halkın zengin olması gerektir; halkın zengin olması için de, doğru kanunlar konulmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse, dördü de kalır; dördü birden ihmal edilirse, beylik çözülmeye yüz tutar"(B. 2057-2059).

Nizamülmülk eserinin birçok yerinde hadisler zikrederek, hikayeler anlatarak (Nizamülmülk 1981: 32-33,66,70,78,200) yöneticinin adil olması gereğini vurgulamıştır: "Memleket düzeni ve siyaset usulleri iyi ve mazbut konulduğunda müslümanlık ve adalet doğru dürrüst yürüdü.... Allah daha iyi bilir ama, padişah insafılı ve adil olursa,

halk daima huzur içinde bulunur" (Nizamülmülk 1981: 74-75).

Koçi Bey'e göre "Adalet, ömrün uzunluğuna sebeptir. Fukara ahvalinin düzeni padişahların cennetlik olmasına sebep olur...." (Koçi Bey 1985: 69).

Koçi Bey Osmanlı padişahlarının eski kanun (kanun-u kadim) ve eski sultanlar (selatin-i selef) döneminde bu kadar memleketler zaptetmelerinin hikmetini de yine adalete riayet etmeleriyle açıklar: "Sebebi budur ki, askeri az, öz ve temiz olup, memuriyetleri devamlı olarak verip, reaya ile gayet yakından ilgilendi. Şah böyle bir dinsiz, mürüvetsiz kimse iken adalet ile hareket etmekle böyle devamlı hale gelince, padişahımız ki yeryüzü halifesi, din ve devletin sığınağıdır, hemen alemleri süsleyen mübarek reyleri, adalet tarafına sarfedilirse, kendisinden yardım dilenilen Allah'ın fazlı ile dünyanın yedi iklimi kılıca boyun eğip, etraftaki memleketler tamamen emin olurdu...."(Koçi Bey 1985: 83),

Koçi Bey'e göre, "Velhasıl Osmanlı saltanatının şevket ve kudreti asker ile, askerin ayakta durması hazine iledir. Hazinesinin geliri reaya iledir. Reayanın ayakta durması adalet iledir. Şimdi alem harap, reaya perişan, hazine noksan üzere... (Koçi Bey 1985: 71-72).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın şu sözleri de devlet yönetiminde adalete verdiği önemi göstermektedir: "Gerek şanlı padişah, gerek şanı yüksek vezir ve ülkenin valileri, halkın yargıç ve subayları her zaman durumlarını kutsal şeriate uydurmaya ve adalet üzere hareket etmeye gayret ve dikkat eylemek gerektir"(Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 26).

Daire-i adliye defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından şu şekilde ifade edilir: "Zira demişlerdir: Sultanlık ancak devlet adamlarıyla (rical), devlet adamları ancak mal ile, mal bayındırlıkla, bayındırlık da ancak adalet ve iyi yönetme ile olur. Yani devlet düzeni rical iledir ve askerin ayakta durması hazine parasıyladır ve hazine toplamak ülkenin bayındırlığı iledir ve zalimlere karşı koyma siyaseti iledir. Başka türlü olmaz"(Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 98).

İlim/ Bilgi

Devlet adamlarının bilgili ve ilme önem veren bilge kişiler olmaları gereği de dört düşünür, özellikle de Yusuf Has Hacıp tarafından çok vurgulanan bir özelliktir.

Kutadgu Bilig'de bununla ilgili ellinin üzerinde beyit vardır. Bunlardan birkaçı (Yusuf Has Hacıp 1991: 27,145,149): "Dünyayı elinde tutan, onu anlayış ile tuttu; halka hükmeden, bu işi bilgi ile yaptı"(B. 218). "Hangi çağda olursa olsun, bugüne kadar daha yüksek yer daima bilgiliye kısmet olmuştur"(B.220). "Ey devletli hükümdar, beyler adlarını bilgi ile yükseltmişlerdir"(B.1905). "Bey halkı bilgi ile elinde tutar; bilgisi olmazsa aklı işe yaramaz" (B.1968).

Nizamülmülk "Alim hangi dilde olursa olsun bütün bilgilerden nasip alandır" diyerek ilim sahibini tanımladıktan sonra, yöneticinin alimlerle dost olması ve ilmi sevmesi gereğini şu özdeyişlerle dile getirir: "Süfyan Sevri, 'En iyi sultanlar alimlerle düşüp kalkanlar, en fena bilginler padişahlarla birlikte olanlardır' der"(Nizamülmülk 1981: 92). "Lokman Hekim, 'Bana ilimden daha dost kimse yoktur, ilim hazineden daha iyidir, çünkü senin hazineyi koruman gerekir, halbuki ilim seni korur' der"(Nizamülmülk 1981: 93).

Koçi Bey de İmparatorluğun altın çağında ilme ve ilim adamlarına önem verildiğini, XVII. yüzyıldan itibaren diğer müesseselerle birlikte ilim müesseselerinin de bozulduğunu, yapılacak reformla bunların eski şekillerine kavuşturulması gereğini dile getirir: "İmdi malum-u hümayun ola ki, mübarek şeriatın devamı bilgi iledir. Bilginin devamı bilginlerledir. O yüzden yüce ataları zamanında bilgiye ve bilginlere olan hürmet ve ikram hiçbir devlette olmamıştır. Onlara olan itibarın meyvesi olarak nice güzel eserler görmüşlerdir. Bilginlerin hallerinin düzenli olması, din ve devletin en mühim hususlarındandır. Bu sırada gayet bozuk, karmakarışık ve halleri perişan olmuştur"(Koçi Bey 1985: 50).

Koçi Bey'e göre ilmiye kadroları bilgili ve faziletli kişilere verilmeli, rüşvet yoluyla verilmemelidir. Her müderris geçmesi gereken aşamalardan geçerek bir yere gelmeli, bu kademelerden geçme-

yenler ilmiye kadrolarından çıkarılmalıdır (Koçi Bey 1985: 84-85).

Defterdar sarı Mehmet Paşa defterdarların sahip olmaları gereken özellikleri açıklarken, birçok özellik yanında bilgili olmaları gereğini de vurgular: "Özellikle devlet hazinesinin defterdarı olan kimse; emanet vekarını üzerinde toplamış, doğruluk prensiplerini gözetip çok yıllardan beri hazine gelirini artıran ve istekleri düzgün yola koymakta eksiksiz çaba gösteren ve kalem işlerini doğru yola koyup düzeltmeye söz götürmez şekilde önem vererek ödevinin gereklerini yerine getiren, askerlerin gereç ve aylıklarını zamanında ödeyen; sözün kısası doğrulukla ve eksiksiz 'Her işin adamı vardır' denilmeye yakışır tedbirli, kalem işlerinde bilgili, ağır başlı, tecrübeli, doğru ve dindar olup devlet malının toplanmasında ve tahsilinde tam yeterli bir kimse olmak gereklidir..."(Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 64).

Zulmün Önlenmesi

Çalışmamızda ele aldığımız dört düşünüre göre de adil yöneticinin ilk ve en Önemli özelliği zulüm ve haksızlık yapmaması, yapılmasını da önlemesidir.

Kutadgu Bilig'de bu konu şu beyitlerle dile getirilir (Yusuf Has Hacip 1991: 112, 113, 153): "Eğer devamlı ve ebedi beylik istiyorsan, adaletten ayrılmak ve halk üzerinden zulmü kaldır"(B.1435). "Bey iki şey ile kendi beyliğini bozar, eğri yola girer ve doğru yoldan şaşar"(B. 2023). "Bunlardan biri zulüm, biri ihmalkarlıktır; bu ikisi ile bey memleketini harap eder"(B.2024). "Zalim adam uzun müddet beyliğe sahip olamaz; zalimin zulmüne halk uzun müddet dayanamaz"(B. 2030).

Nizamülmülk de en büyüğünden küçüğüne doğru yöneticilerin zulmü önlemeleri gereğini örnek olarak gösterdiği melikin şu sözleriyle dile getirir: "...Padişahların adaletli olması ve zalimlerin ellerini mazlumların üzerinden çekmesi gerekir. Eğer melik adaletsiz olursa, bütün askerleri sahip oldukları nimetleri hiçe sayar, Allah (c.c.)ı unutarak zalim olurlar. Şüphesiz Allah'ın gazap ve öfkesi her tarafta kendilerini bulacağı gibi, çok az

bir zamanda ülke harabeye döner. Adaletsiz padişahlar günahlarının sebebiyle kısa ömürlü olurlar; ya öldürülürler veya padişahlıkları el değiştirir"(Nizamülmülk 1981: 70).

Yine Nizamülmülk'ün örnek yönetici olarak gösterdiği Adududdevle haksızlığa uğrayan vatandaşı dinledikten sonra sözlerine şöyle başlar: "...İşin halli bana aittir. Allah (c.c.) beni halkı korumam ve kimseye zulüm ulaşmamasını sağlamam için yaratmıştır..."(Nizamülmülk 1981: 115).

Koçi Bey, Risalesi'nde zamanında ülkede zulmün had safhaya vardığını ve mutlaka önlenmesi gereğini şu sözleriyle dile getirir: "Şimdiki halde reaya fukarasına olan zulüm hiçbir tarihte, hiçbir iklimde, hiçbir padişah memleketinde olmamıştır. İslam ülkelerinde bir memlekette zerre kadar bir kimseye zulüm olsa ceza gününde padişahlardan demek Cenab-ı Hakk'ın huzurunda cevap olmaz. Zulüm görenin ahi hanümanlar harap eder. Zavallıların gözyaşları dünyayı fenalığa boğar. 'Küfür ile dünya durur, zulüm ile durmaz'"(Koçi Bey 1985: 69).

Şevketlü hünkarıma malum ola ki, zulüm ve rüşvet herhangi devlette meydana çıkar ve aşikar olursa, o devlet harap ve düşkün olur..."(Koçi Bey 1985: 102).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın zulmün önlenmesiyle ilgili fikirleri adalet bahsinde verilenlere ilaveten şöyle özetlenebilir: "Zulümden son derece sakınmak ve zalime de yardımcı olmaktan kaçınıp, mümkün oldukça karşı koymaya özenerek mazlum ve gariplerin gönlünü ele alıp hayır dualarını kazanmaya gayret edip sebatla çalışalar" diyerek, sözlerini hadislerle pekiştirir (Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 92): "Peygamberimiz 'Mazlum kafir bile olsa onun duasından korkunuz' Yani mazlumun duası yerde kalmaz. Kafir dahi olsa makbul olur. 'Zulüm kıyamet gününün karanlıklarındandır.' buyurmuşlardır".

İşi Ehline Verme

"İşi ehline verme" ya da işe almada "liyakat (yeterlik, değerlilik)" ilkesine uyma dört düşünürün de üzerinde önemle durdukları bir konudur.

Yusuf Has Hacıp konunun önemini şu beyitlerle vurgular (Yusuf Has Hacıp 1991: 5,134): "Memleketi kuvvetle elinde tutan kimse, işini ehliyetli kimselere gördürmüştür" (B. 40). "Ancak kulun işin ehli olduğu görüldükten sonra, bey ona izzet ve ihsan kapısını açmalıdır"(B.1756). "Ey bey, işi işin ehline, işe yarayana, hareketi doğru ve dürüst olana ver"(B.1759). "Eğer bir bey işi ehliyetsiz bir kimseye verirse, ehliyetsizliği başkası değil, kendisi göstermiş olur"(B.1760).

Nizamülmülk başarılı ve adil bir yönetim için, işlerin en yetkili kişilere ve her kişiye bir iş düşecek şekilde dağıtılmasını önerir: "Şahsiyetsiz, asaletsiz ve faziletsiz kişileri büyük işlere memur ettiğimiz zaman bilgilerini, asilleri ve faziletli kişileri kenara sürüp, onları muattal etmiş oluruz. Bir kişiye bir iş vermeyip beş-altı iş vermek cahillik ve bilgisizliği gösterir. Eğer vezir dirayetli ve bilgili olursa böyle hareket ettiği taktirde devlet ve ülkenin yıkılmasına, padişahın işlerini karıştırmak istediğine hükmedilir, böylesi düşmanların en betedir. Çünkü bir kişiye on iş verirse, dokuz kişiyi işsiz bırakıyor demektir. Böyle ülkelerde insanlar işten ve ekmek parasından mahrum, işsiz ve güçsüz kalırlar" (Nizamülmülk 1981: 228-229). Nizamülmülk bir kişiye iki iş verilmesi veya bir işin iki kişiye verilmesinin sakıncalarını defalarca anlatır (Bkz. 220, 221, 230-231, 245). Eğer bir kişiye iki iş ısmarlanırsa işlerden birisi daima hatalı olur. Çünkü kişi işlerden birini ciddiyetle ele alıp çalışırsa, diğer iş kusurlu ve noksan olur, ya da her ikisi de tam olarak yapılamaz. Yine her zaman bir iş iki kişiye verilirse, birbirlerinin üzerine atarlar ve iş de yapılmadan kalır. Dolayısıyla her iki durumda da işler düzenli ve randımanlı olmaz.

Koçi Bey'in, zamanında ülke problemleri içinde en çok üzerinde durduğu ve şikayet ettiği meselelerden biri işlerin ehline ve layık olana verilmemesi hususudur: "İmdi, dünyayı yaratan şanı yüce Cenab-ı Hakk'ın emri üzere şeriat ve hükümet mansıplarının, siyaset ve kılıç mansıplarının ehline verilmesi vacip ve en ehemmiyetlidir. Ve bu ilahi emrin gereği gibi yerine getirilmemesine sebep, rüşvettir. O kapı açılalı, mansıp erbabı arasında azl ve tayin, değiştirme çokluğu hadden aş-

rı olup, büyükler alçalıp, alçaklar mevki sahibi oldu. Dünyanın hali perişan oldu. Hakimler ve valiler arasında bu çeşit çok değiştirme, mecburen zulüm yapmalarına sebep olup, bu yüzden İslam ülkeleri viran, reaya ve beraya perişan oldu..."(Koçi Bey 1985: 103-104).

Koçi Bey'e göre İmparatorluğun düzene girmesi için rüşvet kaldırılmalı, her dirlik ve mansıp ehline ve layık olana verilmelidir. Özellikle devletin en büyük direği olan tımar ve zeamet sahiplerinin dirlikleri ehliyetsiz kişilere verilip devlet hazinesinin ziyana uğratılması dinen de caiz değildir. Bunların düzeni ile meşgul olmak padişaha farz ve vaciptir (Koçi Bey 1985: 105).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da, mevki ve makamın, kayırma, rica veya rüşvet ile değil, işin ehli olanlara verilmesini önemle vurgular: "Geçmiş bütün devletlerde vatana ve millete ziyanlıkların, batmanın, karışıklık ve bozuklukların 'emanetleri ehline veriniz' sözü ile iş görmekte ihmal yüzünden meydana geldiği herkesçe kabul edilmiştir" (Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 54). Rütbeler Osmanlı Devleti'ne faydalı hizmetleri geçmiş, memur olduğu işlerde tam bir gayret ve yararlılık göstereceği bütün halk tarafından bilinen, saltanat işlerinin inceliklerinden anlayan, tecrübeli kişilere verilmelidir. Rüşvetle ehliyetsize devlet hizmeti verilmesi büyük hatadır (Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 58).

Meşveret/Danışma: Yöneten- Yönetilen Etkileşimi

Devlet işlerinin gereği gibi yerine getirilebilmesi için, ele aldığımız dört düşünürün de gerekli gördükleri bir husus da, devlet adamlarının yönettikleri kişilerden ses almaları, konuyu ilgili kişilerle tartışıp onlara danışmaları, bu amaçla da belli aralıklarla toplantılar düzenlemeleridir.

Yusuf Has Hacıp bu konuyu şöyle dile getirir (Yusuf Has Hacıp 1991: 147-148): "Ben iş yapan insanım, sen ise onu gören insansın; yapan adam işinin nasıl olduğunu görenden öğrenir"(B. 1939). "İnsan işini kendisine candan bağlı olana danışır; sadık insan kendisini başkası için feda eder"(B. 1943).

Nizamülmülk'e göre padişah liyakatli vezirleri hariç, hizmet edecek kulları ile çok içli-dışlı olmamalı, onlarla yüzgöz olup otoritesini sarsmayacak kadar bir mesafeyi muhafaza etmeli (Nizamül-mülk 1981: 171-172), fakat halkla teması da hiç koparmamalı, şikayetlerini dinleyip onları rahatlatmalıdır. "Merasimler sık yapılmazsa halkın işi aksar, fitneciler cesaret bulur, havas ve avamın durumları bilinemeyince de ordu rahatsız olur. Padişah için sık sık toplantılar yapmasından daha geçerli bir usul yoktur. Toplantı yapınca dışardan gelen taraftarlar, emirler, seyidler ve imamlar padişahla görüşerek saygı gösterirler. Mahiyetleri ile memleketlerine dönüp, hizmet ederler.... Bu adet alışılarak böyle devam ederse, sıkıntılar ortadan kalkar. Perde kaldırmaya, kapıyı kapatmaya hacet kalmaz. Bunun haricinde hareket ederlerse rıza gösterilmez" (Nizamülmülk 1981: 169-170).

Nizamülmülk'e göre padişah önemli bir olay karşısında yaşlılar, bilginler ve dostları ile görüşmeli, onlara danışmalıdır. Doğrunun ortaya çıkması için herkesin, özellikle ihtisas sahiplerinin o konuda bildiklerini söyleyerek görüşlerini açıklamaları, her alimin diğerlerine zıt da olsa kendi fikrini ortaya koyması gerekir. Danışmadan icraatta bulunan liderler bencil ve zayıftırlar. (Nizamülmülk 1981:134).

Danışmanın gerekliliği Koçi Bey Risalesi'nde şöyle dile getirilmektedir: "...Hazreti Resul ve Dört halife -ve diğer halife ve sultanlar- şahsen kendileri divan yapıp, halkın işlerini bizzat görürlerdi ve o kadar perde arkasında değillerdi. Ve o yüzden dünya ahvaline gerektiği gibi bilgi hasıl ederlerdi. Hatta bu devlet-i aliyyede dahi öyle olurdu.... Padişah kullarını, kullar padişahını bilirlerdi..." (Koçi Bey 1985: 87-88).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa danışmaya olduğu kadar danışılacak kişilerin kimliklerine de önem verir; her konuda o konuyu bilen, anlayan kişiye danışılmasını önerir: Ona göre "Müderresler (profesörler) ve bilginler topluluğu ve bilginlerin başkanı olanlarla danışılıp devlet memuriyetleri onların reyleriyle verilip birbirlerine aykırı söyledikleri sözlere kulak verilmemek gerektir" (Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 62).

Paşa seraskerlere öğütlerinde şöyle der: "Her işte danışmayı elden bırakmayalar. Amma her kişi ile de danışma yapmayalar. İş görmüş, vuruş ve savaşta bulunmuş, sır saklar, iyilik sever kimselerle danışıp onlara sırlarını açalar"(Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 114).

Ölçülü, İtidalli, İhtiyatlı ve Uyanık Olma

Elde aldığımız dört düşünürün de bir devlet adamında bulunması gereken özellikler olarak üzerinde anlaştıkları, özellikle Yusuf Has Hacıp ve Nizamülmülk'ün defalarca vurguladıkları itidalli, tedbirli(ihtiyatlı), uyanık , sabırlı, soğukkanlı, sakin olma gibi özellikleri ölçülü olma ile birlikte incelemek mümkündür.

Kutadgu Bilig'de konu ile ilgili pek çok beyit vardır. Bunlardan bazıları şunlardır (Yusuf Has Hacıp 1991: 34, 42, 53, 63, 111, 150): "İnsan sakin ve mülayim tabiatlı olmalıdır; güneş ve ay doğması için, beye itidal lazımdır"(B. 325). "Ey hükümdar, memleket arzu edersen, ihtiyatlı ol; bu ihtiyat, aynı zamanda şeriatın da emrettiği şeydir"(B. 446). "İşinde hiddetli olma, öfkene hakim ol; beyler hiddetli olurlarsa, mülk ve saltanat haleldar olur"(B. 1414). "Sakin, halim-selim ve yumuşak huylu ol ve böylelikle bütün iyiliklere elini uzat"(B. 1416). "Sabır ve sükunet bey için bir ziynettir; bunlar beyliğin başta gelen meziyetleridir" (B. 150). "Hiçbir işte acele etme, sabret, kendini tut; kul sabırlı olursa, beylik mertebesini bulur"(B. 588). "Devlet işindeki bu tedbir ve uyanıklık, devletin uzun müddet devamı için, daima faydalı olmuştur"(B. 440).

Nizamülmülk'e göre "Acele karar verme, kudretli kişilerin değil, zayıfların işidir"(Nizamül-mülk 1981: 188). "Kemal sahibi ve akıllı insanlar öfkelerini gizlerler. Böylelerinin öfkeleri akıllarına değil, akılları öfkelerine galip gelir..."(Nizamülmülk 1981: 176). Padişahların ordu ve halkın durumunu uzak veya yakından bizzat tetkik etmesi, ne olup bittiğini az veya çok bilmesi gerekir. Böyle olmazsa hata veya gaflete düşer, halka hakaret ve zulmeder. Memlekette fesat ve adaletsizlik alır yürür. "Bunu padişah ya bilir veya bilmez. Bilip de tedbirini almazsa onlar gibi zalimdir, çün-

kü zulme rıza göstermiştir. Bilmezse gafil, hakir ve cahildir, her ikisi de iyi değildir.... Haber alma ve suç önleme memurlarını tayin eden padişahın adaletinden, ilerisini görerek tedbirli davranmasından ve uyanıklığından dolayı da ülke mamur olur"(Nizamülmülk 1981: 96-97).

Koçi Bey padişah için temkinli olmayı gözdardı etmezken, yumuşaklık taraftarı da değildir. Halkın ve özellikle askerinin cebr ile birarada tutulabileceği kanaatindedir: "Saadetli ve şevketli yeryüzü padişahı hazretlerinin temkinli kalplerine gizli olmaya ki, eğer alemin düzeltilmesi hususunda bir tedarik görülmezse ve bu nazlı memlekete bir düzen verilmezse ümmet-i Muhammed (nefsi, nefsi,) deyüp, reaya ve beraya tamamen berbat olur. Çünkü asker taifesi itaatten çıktı. Zabitlerde inzibat kalmadı. Nasihat ile asker zaptolunmaz. İltifat ile düzeltilmesi mümkün olmaz.... Velhasıl insanoğlu, kahr ile zaptolunur. Yumuşaklıkla olmaz"(Koçi Bey 1985: 73).

Daha önce açıklandığı üzere (Bkz., Bölüm: 3.2), Defterdar Sarı Mehmet Paşa hazine defterdarının sahip olması gereken özellikleri açıklarken tecrübeli, ağırbaşlı, tedbirli olması gereğinden bahsetmişti. Bu konu eserinin başka bölümlerinde de dile getirilmiştir Bkz., Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 112,122).

Akıl

Nizamülmülk, Defterdar Sarı Mehmet Paşa ve özellikle Yusuf Has Hacıp'in üzerinde durdukları önemli bir özellik de devlet adamlarının akıllı olmaları ve akılcı davranmaları gereğidir.

Kutadgu-Bilig'de devlet adamının akıllı olması, bilgili olması kadar, hatta ondan da önemlidir (Yusuf Has Hacıp 1991: 31,53,136,139,149). Çünkü "Dünyaya hakim olmak ve onu idare etmek için, pek çok fazilet, akıl ve bilgi lazımdır"(B,281). "Bilgiyi olsun, fazileti olsun, insan öğrenebilir; fakat akıl ise, insan ile birlikte doğar"(B. 1825). "Eğer beylik akıllı bir insanın eline geçerse, o ülkesini huzura kavuşturur; sen bu söze inan"(B. 1781). "Bey bilgili, akıllı ve zeki olmalıdır; beyliğin hastalığına ancak bunlar ile çare bulunabilir"(B. 1971).

Nizamülmülk aklın önemini şu şekilde belirtir: "Kemal sahibi ve akıllı insanlar öfkelerini gizlerler.... Kimin akli nefsin arzularına galip gelirse, öfke anında akli, isterse onun nefsini kırar. İnsanlar onun öfke içinde olduğunu bildiği halde yaptığı ve buyurduğu her şeyin akıllıca olduğunu bilirler ve onu beğenirler" (Nizamülmülk 1981: 177).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa işleri yönetenlerin akıllıları (s.94) ve akılsızlarından (s.20) bahsederken nasihatlarında devlet adamlarının bu özelliğine de değinmiş olur.

Tevazu

Devlet adamının tevazu sahibi olması ve gösterişten kaçınması Koçi Bey, Defterdar Sarı Mehmet Paşa ve özellikle Yusuf Has Hacıp'in üzerinde durdukları bir özelliktir.

Yusuf Has Hacıp şöyle der (Yusuf Has Hacıp 1991: 50, 131, 167): "Halk içinde kim nüfuz sahibi olursa, onun dili ve sözü tatlı olmalı, kendisi tevazu göstermelidir" (B. 547). "Sana beylik ve büyüklük erişirse, bu devlet içinde saç ve sakalının ağarması için, kendini küçük tut ve mütevazi ol" (B. 552). Saadet gelip, kiminle bağdaşırsa, o kimse tevazu göstermeli ve alçak gönüllü olmalıdır" (B. 1702). "Vezirin gönülü alçak ve dili yumuşak olmalıdır; böylelikle insan kendisini başkalarına sevdirebilir"(B. 2229).

Koçi Bey zamanında vezirlerin şöret ve süs peşinde koştuklarından, ihtişam içinde yaşayıp devlet işlerini ihmal ettiklerinden yakını: "Bu devlet-i aliyedeki şöret ve süs gibi zararı bulaşıcı bir bid'at yoktur. Rüstem Paşa damadı Ahmet Paşa ki, Zigetvar seferinde dördüncü vezir idi, sonra veziriazam oldu. İlk vezir olduğu vakit ihtişam vasıtası olarak ancak iki kürkü vardı. Birini divan-ü hümayunda, birini de evinde giyerdi. Fakat dört- beş yüz satın alınmış kulu, ona göre cephanesi vardı. Diğer vezirler de böyle idi, kapıları (maiyeti, halkı) mükemmel olup, her biri çiftliklerinde yüz kadar katır ve yüz kadar deve beslerdi. Bir yere sefer olursa, ferman gelince bir at ve bir deve satın almayıp, üçüncü gün alalecele memur olduğu yere hareket ederdi. Kapı düzmeye

ihtiyacı olmazdı. Şimdi ise asker tairesi, yüksek makam sahipleri ve diğerleri elde ettikleri paraları, evlere, bağlara, köşklere ve samur kürklere ve süse verirler, lazım gelse, iki hizmetkar ile sefere çıkamazlar" (Koçi Bey 1985: 90-91).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da defterdarların, divan memurlarının ve serasker ve serdarların ağır başlı ve uysal olmaları gereğini vurgular (Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992; 64,114).

Kontrol

Nizamülmülk ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın üzerinde anlaştıkları bir özellik de devlet adamlarının emrinde çalışanları gizli veya açık kontrol etmeleridir. Nizamülmülk bu konuya o kadar önem verir ki, bu amaçla hükümdarın gizlice muhbirler tutmasını bile önerir.

Nizamülmülk'e göre "Padişah hiçbir zaman memurların durumundan gafil olmamalı, devamlı onların hal ve durumlarını kontrol etmeli, onlardan zulüm ve hıyanet zuhur ederse, hiç yerlerinde tutmayıp, azletmelidir. Diğerlerinin ibret alması için suçları derecesinde onları cezalandırırsa, hiç kimse ceza korkusundan padişah aleyhine bir şey düşünemez. Bir kişiyi büyük bir işe memur ederse, onun arkasından kendisi bilmeden, durumunu ve çalışmasını kontrol edecek müfettiş göndermelidir"(Nizamülmülk 1981: 56-57).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da devlet memurlarının, özellikle veziriazam ve defterdarların haklarında yapılan şikayetler esas alınarak azledilmemelerini, cezalandırılmamalarını, bu tür suçlamalardan sonra mutlaka güvenilir denetleyicilerce yapılacak kontrolden sonra haklarında işlem yapılmasını önerir: "Defterdarlar hakkında bazı kıskançların gareze dayanarak suç yüklemelerine ve iftiralarına inanmamaları gerektir. Zira halkın çoğu ve özellikle devlet büyüklerinden bazıları hazine durumuna ve devlet malına zararlı işler teklifini her zaman yaparlar.... Devlet malını cömertçe dağıtan adamı isterler, 'Bu defterdar gaddardır' diye çeşitli kusurlar söylemeye girişirler. Lakin bu konuda çok araştırma ile durumunu inanılır kişilerden gizlice inceleyip ve eksiksiz bilgi toplanmadıkça azlinde acele etmeyeler..."(Def-

terdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 68). "...Giden görevlinin arkasından gizlice başka bir bahane ile adam gönderüp sözü geçen görevlinin nasıl iş gördüğünü öğrenip haber getirteler" (Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 104).

Yöneticilerin, devlet adamlarının iyice incelenmeden, araştırılıp soruşturulmadan azledilmemeleri, veziriazamların ve defterdarların özgürlüğünün sağlanması gereği Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın üzerinde ısrarla durdukları konulardır (Bkz., Koçi Bey 1985: 102; Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 9, 10, 20, 68).

Cömertlik

Devlet adamlarının hükümdarların cömert olmaları gereği özellikle Yusuf Has Hacıp ve Nizamülmülk'ün eserlerinde önemle dile getirilmiştir.

Yusuf Has Hacıp'in konu ile ilgili görüşleri şu beyitleri ile açıklanabilir (Yusuf Has Hacıp, 1991: 148, 220, 223, 224): "Ey devletli hükümdar, eğer kuldan fakir adını kaldıramazsa, o nasıl bey olur"(B.2983). "Bey bilgili ve akıllı olmalıdır; cömert ve yumuşak huylu olmak da lazımdır" (B. 1951). "Dünya beylerinin eli açık olursa, onlar her iki dünyada baş köşeye otururlar"(B.3034). "Memleketi cömertlikle muhafaza etmelidir; ey hükümdar, bey cömertlikle büyür"(B. 3040).

"Büyüklik ve padişahlık cömertlikle yücelir"(Nizamülmülk 1981: 200), "Dünyada cömertlik ve fakirleri doyurmaktan daha iyi hiç bir iş yoktur"(Nizamülmülk 1985: 186) diyen Nizamülmülk, devlet adamlarının sahip olmaları gereken bu özelliği hadislerden örnekler vererek tavsiye eder: "Herkesin cömertlik ve ikramı, gücü ölçüsünde olmalıdır. Sultan bütün dünyanın sahibi olduğu için onun gücü diğer padişahların üzerindedir. O halde cömertliğinin, iyiliğinin, sofrasının ve hediyelerinin kendi ölçüsünde, bütün padişahlardan daha çok ve daha iyi olması gerekir. Peygamberimizin bir hadisinde, 'Allah, halkın ekmek ve yemeğini bollaştıran meliğin ömrünü ve devletini arttırır' denilmektedir (Nizamülmülk 1981: 183-184)...."Bir hadisi şerifte, 'Cimri ve nankör kişi cennete giremez'. Buyurulmuştur. Bütün zamanlarda, İslamda ve küffarda muhtaçları doyur-

mak huyundan, daha iyisi yoktur"(Nizamülmülk 1981: 186).

Doğruluk ve Dürüstlük

Devlet adamlarının doğru ve dürüst olmaları da adil olmaları kadar önemli bir özelliktir ki, bu özellikle Yusuf Has Hacip ve defterdar Sarı Mehmet Paşa tarafından dile getirilmiştir.

Yusuf Has Hacip'e göre (Yusuf Has Hacip 1991: 134, 149, 152, 213, 214), "Halk için beyin çok seçkin olması lazımdır; özü, sözü doğru ve tabiatı güzide olmalıdır" (B. 1963). "Ey hükümdar, dikkat et, doğru hareket ederlerse, insanların hayatı ne kadar güzel geçer"(B. 1748). "Beyin dili dürüst ve kalbi doğru olmalı ki, halka faydalı olsun ve güneşi doğsun"(B: 2010). "Ey kahraman beyim, sen doğruluk ile çalış; bence doğruluktan daha iyi bir şey yoktur"(B. 2899). "Bütün işleri doğrulukla yapmalı; uygunsuz ve küstah kimseleri kendisine yaklaştırmamalıdır"(B. 2901).

Defterdar Sarı Mehmet Paşa da veziriazam, defterdar ve divan memurlarının doğruluk ve adaletten ayrılmamaları gereğini dile getirir: "Tam yetkili vekil olan veziriazam hazretlerinin de çalışmasının ve yüksek yaradılışının gereği üzere, aşağı ve yukarı tabakadaki halkın durumlarını iyileştirerek doğruluk ve adaleti su gibi akıtıp haksızlıkları ve kötü usulleri ortadan kaldırmaya, bozukluk ve zulüm pisliklerini gidermeye, inat ve isyan ateşini yok etmeye, güzel hizmetler ve çok çabalar harcaya" (Defterdar Sarı Mehmet Paşa 1992: 10).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmamızın konusu farklı dönemlerde, farklı şartlar altında, Türk devlet adamlarından ve yöneticilerinden beklenen özelliklerin sorgulanmasıdır. Bu amaçla Türk kültüründe farklı dönemlerde yaşamış dört ünlü düşünür/devlet adamı ve eserleri ele alınmıştır.

Yusuf Has Hacip Karahanlı dönemi düşünürü ve devlet adamı olmasına ve onun eserini yazdığı tarihten yüz yıl kadar önce İslamiyetin Türkler arasında yayılmasına rağmen, Kutadgu Bilig İslamiyet öncesi, özellikle Uygur Türklerinin sosyokültürel hayatını yansıtmaktadır.

Nizamülmülk Selçuklu döneminde yaşamış, Selçuklu hükümdarlarına vezirlik yapmış bir devlet adamı/düşünür olarak Siyasetnamesi'nde özellikle Melikşah dönemi Selçuklu devlet hayatı, kurumları ile birlikte bütün Ortaçağ Türk-İslam toplumlarında hakim olan inançları, fikirleri, sosyo-kültürel hayatı yansıtmıştır.

Koçi Bey XVII, Defterdar Sarı Mehmet Paşa XVII ve XVIII. yüzyılda yaşamış devlet adamlarıdır. Her ikisi de bir zamanlar dünya imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin bütün müesseseleriyle nasıl ve niçin bozulduğunu, tekrar eski muhteşem günlerine dönmesi için alınması gereken tedbirleri açıklamaya çalışmışlardır: Her ikisi de gözlerini imparatorluğun geçmişte yaşadığı veya yaşadığını varsaydıkları "altın çağ"a çevirmiş, tekrar bu çağa dönüşün mümkün olabileceğini düşünerek, eski kanun ve kaidelere (kanun-u kadim'e) ve eski sultanların (selatin-i selefin) uygulamalarına dönüşü tavsiye etmişlerdir.

Yusuf Has Hacip ve Nizamülmülk siyasetnamelerinde tıpkı Platon gibi ideal devletin ve ideal devlet adamının/yöneticinin özelliklerine dair bir hayat ve devlet felsefesi geliştirmeye çalışmışlardır. Bu eserlerde eski Türk-İran töre ve geleneklerine yapılan atıflar ve getirilen örnekler zamanın devletine, devlet adamına ışık tutmak, geleceğini yönlendirmek içindir. Çünkü onların eserlerini yazdıkları dönemde de toplumlarının çalkantılar içinde olduğu anlaşılmaktadır. Koçi Bey ile Defterdar Sarı Mehmet Paşa'nın ise amaçları, nasihatnamelerinde bir devlet felsefesi geliştirmek değildir; gerilemekte ve düzeni bozulmakta olan Osmanlı Devleti'nin ıslahatı için, imparatorluğun altın çağı olarak tasavvur ettikleri döneme tekrar dönmeyi amaçlamışlar, bunun için de eski kanunları ve eski sultanların uygulamalarını esas almayı öğütlemişlerdir.

Sosyolojik açıdan ilginç olan nokta, dört düşünürün de iyi bir devlet yönetimi için devlet adamlarının/yöneticilerin sahip olmaları gerekir diye aynı ortak özellikleri tespit etmiş ve vurgulamış olmaları; hükümdarların belli davranış ve tutumları ile toplum yapısının ve kurumlarının belli yönde işleyişi arasında aynı bağı kurmuş olmalarıdır.

Batıda ideal devletin felsefesini geliştiren ilk filozof olan Platon ve Doğu'da aynı işi yapan Farabi, "adalet"i devlet adamının/yöneticinin sahip olması gereken en önemli özellik olarak kurdukları sistemin temeline yerleştirmişlerdir. Ele aldığımız dört düşünür için de devlet adamlarının adil olmaları ve devletin adaletle yönetilmesi en önemli ilkedir.

Eski Hint-İran nasihatname ve siyasetnamelerinde görülen, "adalet dairesi (daire-i adliye)" olarak isimlendirilen formül, dört düşünürün eserlerinde de dile getirilmiştir. Esası şudur: Ülkenin muhafazası ve genişletilmesi için asker/ordu gereklidir, askeri beslemek için çok mal ve servete ihtiyaç vardır, bu serveti elde etmek için halkın zengin olması gerekir, halkın zengin olması için de doğru kanunlar konmalı ve uygulanmalıdır. Bunlardan biri ihmal edilirse dördü de kalır, dördü birden ihmal edilirse beylik çözülür. Yalnız Halil İnalçık'ın belirttiği gibi, eski İran devlet geleneğinde her şeyin üzerinde hükümdarın mutlak otoritesi vardır, adaletin yerine getirilmesi, tamamıyla hükümdarın başlatma hakkıdır; onun mutlak otoritesini sınırlayan objektif kaideler şeklinde maddeleşmemiştir. Oysa Türk devlet geleneğinde hakimiyetin bizzat töreden (kanun ve nizam) ayrılmaması esastır, hatta hakimiyetin bizzat töre ve kut'tan ibaret olduğu görülür.(İnalçık 1966: 268). Adalet, iyilik/faydalılık, eşitlik ve insanlık Türk töresinin değişmez ilkeleridir(Kafesoğlu 1994: 235).

Eski Türk inancına göre,Türk hükümdarına "kut" yani "siyasi iktidar" Tanrı tarafından verilmiştir; hükümdar yeryüzünde Tanrı'nın temsilcisidir, Tanrı tarafından törenin hükümlerini dünyanın her tarafına uygulaması için gönderilmiştir. Türk töresinin adalet, iyilik-faydalılık, eşitlik ve insanlık gibi evrensel hükümleri vardır. Eğer hükümdar bu hükümleri gereğince uygulayamaz ve yönetimde başarılı olamazsa; adillik, bilgililik, tedbirlilik, dürüstlük, cömertlik, alçakgönüllülük gibi erdemlere sahip olup kut'a layık olamazsa, Tanrı tarafından kut geri alınır (Bkz., Ögel 1982: 173-228).

Dört düşünürün de üzerinde durdukları bir başka özellik devlet adamlarının/yöneticilerin

akıllı, bilgili kişiler olmaları, ilme önem vermeleri, davranış ve uygulamalarında bu değerleri ön plana çıkarmalarıdır. Bu da Platon ve Farabi'nin üzerinde önemle durdukları bir özelliktir. Sokrates ve Platon bilgiyi insanı fena işleri yapmaktan alıkoyan bir fren olarak düşünmüşlerdir. Farabi ve Yusuf Has Hacip de aynı görüştedirler. Yine İnalçık'a göre (1966: 266), Hint-İran geleneğinde de aklın ve bilginin önemli yeri vardır; Kelile ve Dimne'ye göre akıl saadetin temel direğidir ve amaca ulaşmak için bir anahtardır. Ele aldığımız dört düşünür de devlet adamlarını/yöneticileri, devleti bilginin ve bilginlerin rehberliğinde akılcı bir yaklaşımla yöneten bilge kişiler olarak düşünmüşlerdir. Rasyonellik bugünkü kamu yönetimi ve bürokraside de önemli bir ilkedir.

Dört düşünür de devlet adamlarının/yöneticilerin; ülkenin muhafazası ve iktidarlarının devamı için doğru kanunlar koyup adil bir şekilde uygulamalarını, doğruluk ve dürüstlükten ayrılmayıp, zulmü ve rüşveti ortadan kaldırmalarını önermişlerdir.

Bugünkü kamu yönetiminde de temel ilkelerden biri olan "iş ehline verme" ya da işe almada "liyakat/yeterlilik, değerlilik" ilkesi (Bkz., Ergun ve Polatoğlu 1988: 283-303), dört düşünürün de üzerinde önemle durdukları bir konudur. Bu özelliği Yusuf Has Hacip ve Nizamülmülk ideal bir devlet ve devlet adamı için sistemleştirirlerken, Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa toplumlarında işlerin ehline verilmemesini pek çok problemin ve sosyo-kültürel yapının sarsılmasının temel sebeplerinden biri olarak defalarca irdemişlerdir.

Dört düşünürün de önemle vurguladıkları bir ilke de, devlet adamlarının icraatlarında bilgili ve yetkili kişilere danışmalarıdır. Danışmayı çeşitli şekillerde ve seviyelerde düşünmek mümkündür. Yöneticinin yönetimiyle ilgili olarak yönettiği kişilerden ses alması, yöneticilerin ilgili konularda danışmanlarına danışmaları, devlet işlerinin belli toplantılarda görüşülüp karara bağlanması gibi. Dört düşünür de bu amaçla yöneticilerin belirli aralıklarla toplantılar yapıp, halkla teması koparmamalarını dile getirmişler; ayrıca etraflarını da

bilgili, tecrübeli, ölçülü.... kişilerden seçmelerini önermişlerdir.

Türk devlet geleneğinde Asya Hun İmparatorluğunda Mete Han döneminden beri (M.Ö.209-174) devlet işlerinin görüşülüp kararlaştırıldığı bir devlet meclisi (toy) geleneği oluşmuştur. Bu amaçla diğer Türk devletlerinde de farklı isimlerle toplantılar yapılagelmiştir. Asya'da kurulan Tabgaç Devleti'nde "Devlet ve Nazırlar Meclisi", Hazar hakanlığında "İhtiyarlar Meclisi", Tuna Bulgar Devleti'nde "Millet Meclisi" gibi. Hakanın hükümdarlığının tasdiki ya da değiştirilmesi, töreye yeni bir hükmün eklenmesi ya da eski hükümlerin değiştirilmesi, savaşa karar verilmesi gibi önemli kararlar bu meclislerde görüşülüp tartışıldıktan sonra uygulamaya geçilmekteydi (Bkz., Kafesoğlu 1994: 246-250; Ögel 1982: 110-124).

Dört ayrı eserde de devlet adamlarının sahip olmaları gereken özellikler arasında sayılan itidallilik, tedbirlilik(ihtiyatlılık), uyanıklık, soğukkanlılık, sabırlılık, sakinlik, yumuşak huyluluk, alçak gönüllülük, gösterişten uzaklık gibi özellikler çalışmamızda ölçülü olma başlığı altında toplanmıştır. Bunlar her zaman ve toplum için bir devlet adamında/yöneticide bulunması gerekliliği tartışılmayacak özelliklerdir.

Çalışmamızın konusu devlet adamlarının sahip olmaları gereken özellikler olduğu için, bir önceki bölümde bunlar arasında verilmesi uygun görülmemesine rağmen, dört düşünürün de üzerinde önemle durdukları "askeri/orduyu belli bir sayıda tutma" da devlet adamının tedbirliliği açısından bu bağlamda düşünülmesi gereken bir husustur. O zamanki toplum yapısı gereği ülkenin muhafazası ve genişletilmesi için asker/ordu gereklidir. Bu amaçla Nizamülmülk ve Yusuf Has Hacıp çizdikleri genel çerçeve içinde asker sayısını azaltmamak, çoğaltmak gereğinden bahsederlerken, Koçi Bey ve Defterdar Sarı Mehmet Paşa zamanlarında toplumda asker sayısının çokluğundan, bunların beslenmesi amacıyla reayanın üzerine vergi yoluyla fazla yük bindiğinden şikayet etmektedirler.

Devlet adamlarının emrindekileri kontrol etmeleri de ele aldığımız siyasetname ve nasihatnamelerde önemle üzerinde durulan bir konudur. O zamanın toplumunda görevlileri atayan doğrudan doğruya hükümdar ya da veziriazam veyahut bunların görevlendirecekleri kişiler olduğundan, bunların uygun işlere işinin ehli olan kişileri atamaları, işlerini iyi yapıp yapmadıklarını güvenilir kişilerce denetlettirmeleri, yapılacak şikayetlere de hemen inanmayıp, gerekli denetim yapıldıktan sonra görevliyi azletme veya cezalandırma yoluna gitmeleri, aksi taktirde zulüm ve haksızlıkların önüne geçilemeyeceği, adaletsiz yönetimden dolayı da ülkenin ve hükümdarın zarar göreceği uzun uzun anlatılmıştır. Denetim bugünkü kamu yönetiminde ve bürokraside de önemli bir süreçtir (Bkz., Ergun ve Polatoğlu 1988: 220-225).

Devlet adamlarının, hükümdarların cömert olmaları gereği özellikle Yusuf Has Hacıp ve Nizamülmülk tarafından önemle vurgulanmıştır, ki bu da çok eskiden beri Türk devlet geleneğinde mevcuttur, Bilge Kağan tahta çıkışını şu sözleriyle açıklamıştı: "Tanrı bağışlasın, ilahi lütfum olduğu için, kısmetim olduğu için, ölecek halkı diriltip doyurdum. Çıplak halkı giyimli, yoksul halkı zengin kıldım; sayıca az olan halkı çoğalttım...."(Tekin 1988: 17). Eski Türklerdeki toy, yağma toyu, şölen ve potlaç gelenekleri de beylerin ve hükümdarların halka daha çok vermekle, birbirleri üzerinde üstünlük kurduklarını, güçlerini arttırdıklarını veya muhafaza ettiklerini izah eder (Bkz., Gökalp 1976: 76-79, 263-267).

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz: Ele aldığımız dört düşünürün de eserlerinde devlet adamı/yönetici; pek çok değeri ve erdemi üzerinde toplayan örnek bir insan tipi olarak ortaya çıkmıştır: devlet adamı ya da yönetici; adil, bilgili ve akıllı, işleri ehline veren, sorumluluk ve tevazu sahibi, dürüst, halkla sağlıklı etkileşim kuran, ölçülü, tedbirli, uyanık, dikkatli, sabırlı, cömert, zulme ve haksızlığa yer vermeyen, aceleci olmayıp düşünerek karar veren, kontrolü elden bırakmayan ve çevresini de bu değer ve özelliklere sahip kişilerden oluşturan örnek bir insandır.

KAYNAKLAR

- ARAT, Reşit Rahmeti(1991). **Kutadgu Bilig-I: Metin**, 3.b., Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Türk Dil Kurumu Yayını.
- ARİSTOTELES (1975). **Politika** (Çev: Mete Tunçay), İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ARSLAN, Mahmut (1987). **Kutadgu Bilig'deki Toplum ve Devlet Anlayışı**, İstanbul: Edebiyat Fakültesi Yayını.
- BAYBURTLUGİL, Nurettin (1981). "Önsöz",**Siyasetname (Siyeru'l-mülük)**,(Yazarı:Nizamülmülk), İstanbul: Dergah Yayını.
- BURSALI MEHMET TAHİR (1332). **Siyasete Müteallik Asar-ı İslamiyye**, İstanbul.
- DANIŞMAN, Zuhuri (1985). "Koçi Bey Risalesinin Konusu", **Koçi Bey Risalesi** (Yazan: Koçi Bey), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- DEFTERDAR SARI MEHMET PAŞA (1992). **Devlet Adamlarına Öğütler** (Sadeleştiren: Hüseyin Rağıp Uğural, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- EFLATUN (Platon) (1975). **Devlet** (Çev: Sabahaddin Eyüboğlu, M.Ali Cimcoz), 3.b., İstanbul: Remzi Kitabevi.
- ERGUN, Turgay ve POLATOĞLU, A. (1988). **Kamu Yönetimine Giriş**, 3.b., Ankara: Türkiye ve Orta Doğu Amme İdaresi Enstitüsü Yayını.
- FARABİ (1990). **El-Medinetü'l- Fazla** (Çev: Nafiz Danışman), Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayını.
- FINDIKOĞLU, Ziyaeddin F.(1958). "Sosyoloji Sohbetleri". **Türkiye Harsi ve İctimai Araştırmalar Derneği Kitapları**, İstanbul.
- İNALCIK, Halil (1966). "Kutadgu Bilig'de Türk ve İran Siyaset Nazariye ve Gelenekleri", **Reşit Rahmeti Arat İçin**, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayını, ss. 259-271.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1955)."Büyük Selçuklu Veziri Nizamülmülk'ün Eseri Siyasetname ve Türkçe Tercümesi", **Türkiyat Mecmuası**, S. XII.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1994). **Türk Milli Kültürü**, İI.b., İstanbul: Boğaziçi Yayını.
- KOÇİ BEY RİSALESİ** (1985). (Sadeleştiren: Zuhuri Danışman), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- LEVEND, Agah S. (1963). "Siyasetnameler", **Türk Dili araştırmaları Yıllığı-Belleten**, Ankara: Türk Dil Kurumu Yayını, S.217.
- MEHMET İZZET (1339). "İçtimaiyat, Muasır Hayat ve Büyük adamlar III", **Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası**, S. 2.
- NİZÂMÜLMÜLK (1981). **Siyasetname (Siye-ru'l-Mülük)**, (Türkçesi: Nurettin Bayburtlugil), İstanbul: Dergah Yayını.
- ÖGEL, Bahaeddin (1982). **13. Yüzyıl Sonlarına Kadar Türklerde Devlet Anlayışı**, Ankara.
- ÖZ, Mehmet (1997). **Osmanlı'da "Çözülme" ve Gelenekçi Yorumcuları**, İstanbul: Dergah Yayını.
- TEKİN, Talat (1988). **Orhon Yazıtları**, Ankara: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu- Türk Dil Kurumu Yayını.
- UĞUR, Ahmet (1987). **Osmanlı Siyaset-Nameleri**, Kayseri: Kültür ve Sanat Yayını.
- UĞURAL, Hüseyin R. (1992). "Eser Hakkında", **Devlet Adamlarına Öğütler- Osmanlılarda Devlet Düzeni**, (Yazan: Defterdar Sarı Mehmet Paşa), Ankara: Kültür Bakanlığı Yayını.
- YUSUF HAS HACİP (1991). **Kutadgu Bilig II**, (Çev: Reşid Rahmeti Arat), 5.b., Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayını.
- ZİYA GÖKALP (1976). **Türk Medeniyeti Tarihi**, (Haz: İsmail Aka ve Kazım Y. Kop-raman) İstanbul: Kültür Bakanlığı Yayını.

“STATESMAN” DESIGNED BY OUR POLITICAL MANUALS

Assoc. Prof. Nevin GÜNGÖR ERGAN

*Hacettepe University, Sociology Dept.***ABSTRACT**

Political manuals (siyasetname) are designed to offer advices to statesmen administrators in order to maintain a better government. Thus nasihatnames (advices manuals) could be treated as a part of siyasetnames.

Platen's work "The State"(Devlet) has influenced both Western and Eastern siyasetnames.

This study deals with the advices of four thinkers to statesmen about the state government: 1) Yusuf Has Hacı's Kutadgu Bilig, 2) Nizam al-Mulk's Siyasetname, 3) Koçi Bey Risalesi, 4) Defterdar Sarı Mehmet Paşa's Advices to Statesmen (Devlet Adamlarına Öğütler). As a result of the study, it is found out that statesmen should have the following qualifications: A statesman is a person who is just, learned, well-balanced, clever, modest, generous, and honest, and gives importance to the ideas of others and meritocracy.

Key Words:**Siyasetname, Nasihatname, Statesmen.**

Основные Особенности Портрета “Государственного Человека” в наших *Сийасет- Наме*

Доц. Др. Невин Гюнгер ЕРГАН

Преподаватель Университета Хаджеттепе

РЕЗЮМЕ

Сийасет-наме - это произведения, которые советуют правителям и государственным деятелям как следует править государством. Насихат-наме являются частью Сийасет-наме.

Популярное на Западе произведение Платона “Государство” повлиял и восточным Сийасет-наме.

Данная статья базируется на советах государственным деятелям четырех мыслителей: 1) Йусуф Хас Хаджиб. Произведение: Кутадгу Билиг, 2) Низамудмюлк. Произведение: Сийасет-наме, 3) Кочи Бей. Произведение: Кочи Бей Рисалеси, 4) Дефтердар Сары Мехмет Паша. Произведение: Советы Государственным Деятелям.

В результате исследования установлены следующие особенности, которые должны быть свойственны государственным деятелям и правителям: Государственный человек - это справедливый, умеренный, сдержанный, скромный, умный, щедрый, честный правитель, не допускающий деспотизма, принимающий решения на основе советов и дающий предпочтение достоинству.

Слова-ключи

Сийасет-наме, Насихат-наме, Государственный человек